

В.Є. Мусієнко

Донецький юридичний інститут МВС України

КРИТЕРІЇ СОЦІАЛЬНОЇ СТРАТИФІКАЦІЇ КОЛГОСПНОГО СЕЛЯНСТВА УКРАЇНИ У 30-і роки ХХ ст.

Статтю присвячено аналізу критеріїв соціальної стратифікації колгоспного селянства у 30-і роки ХХ ст. Встановлено особливості статусу різних категорій колгоспного населення. Показані проблеми стосунків колгоспного керівництва із пересічними колгоспниками.

Невід'ємним чинником розуміння реального життя населення держави є чітке визначення його соціального статусу та відповідних прав та обов'язків. Тим більш актуальною була ця проблематика у 30-і роки ХХ ст., коли відбувався тотальний тиск на реалізацію прав людини різних суспільних верств населення. Найбільш незахищеною з них були і є представники селянства: на той період – колгоспного. Тому **метою даної статті** є критерії соціального становища українського селянства, за якими воно диференціювалося на різні категорії, а також з'ясування ставлення самих колгоспників до власного статусу в державі.

Завданням статті є вирішення питання більш глибокого розуміння тих соціально-правових змін, які відбулися у житті українських селян у період зміцнення колгоспної системи, яка була складовою частиною радянського ладу в УРСР.

Об'єктом дослідження є соціально-політичні умови, в яких мешкали різні категорії українського колгоспного селянства протягом 30-х років ХХ ст. А предметом є критерії, за якими вони розділялися на різні групи всередині свого соціального середовища.

Різні сегменти соціальної стратифікації селянства України та СРСР розглядалися фахівцями як у радянській, так і в сучасній історіографії. Так, такі дослідники, як Аріна, Котов та Лосіна ще в 1939 р. визначали певні особливості соціальної структури сільського населення, але в рамках всього СРСР, що було пов'язано із закінченням в цілому процесу колективізації на селі [1]. Дані стосовно якісного та кількісного складу сільського населення України в другій половині 30-х рр. ми знаходимо у щорічних звітах колгоспів [2] та інших урядових статистичних збірниках [3]. У роки «хрущовської відлиги» до цієї проблеми звертався у своїй праці Ю. Борисов [4], а протягом 70 – 80-х років правовий статус селянина у соціалістичному суспільстві намагалися визначити Ю. Арутюнян та А. Єрмак [5], [6].

На початку 90-х років у зв'язку з появою суверенних держав – колишніх республік СРСР – знов актуальним стало питання правового статусу селянина. Над розв'язанням цієї проблеми працювали Г. Сургай, С. Брукан, О. Гілюн, М. Бензін та Т. Дімоні [7-10]. Важливе значення для чіткого розуміння правового статусу різних категорій колгоспників мають спогади безпосередніх свідків подій того періоду, що містяться, наприклад, у польовому дослідженні закордонного дослідника В. Нолла [11]. Дані, які доповнюють картину та характеризують реальні повноваження представників колгоспної верхівки, містяться у документах фондів державних архівів різних областей України.

Отже, ломка звичних аграрних відносин для українського селянина-трударя відбулася у період масової колективізації. Так, праобразом колгоспного було общинне господарювання, яке більш притаманне для селян Росії, а в Україні воно не мало провідного значення, бо українське селянство здебільшого вело одноосібні господарства. Тому саме в українських селах до початку проведення радянських перетворень зберігалася

чітка традиційна ієрархія, що визначалася двома антагоністичними групами: «хазяями» та бідняками. Стратифікація проводилася ні за класовими ознаками, ані за належністю до певного стану. Її основою не була й проста оцінка родинного багатства. Господарем вважали того, хто старанно працює, тобто нормальну людину. До бідняків ставилися або як до невдах (чії злидні були обумовлені передчасною смертю голови сім'ї чи надто великою кількістю дітей), або як до ледацюг (що найчастіше асоціювалось з пияцтвом) [11, с. 115]. Але нова (колгоспна) соціальна політика на селі в 30-і роки призвела до нової соціальної стратифікації селянського суспільства. Згідно з положеннями радянського колгоспного законодавства на селі створилися також дві групи селянства: одноосібники та колгоспники, які стали складати приблизно 1/3 населення всієї держави [1]. Станом на 1939 р. українське селянство мало таку структуру: близько 70% (разом із сім'ями) були колгоспниками, 26% – робітниками та службовцями (у тому числі 7% – робітники МТС та радгоспів) [5, с. 39]. При такому підході формуються різні економічні групи, а не класи. Так, до розряду «незаможних» відносяться двори старих, самотніх, низькооплачуваних робітників. «Середняками» ставали сім'ї, що мали кваліфікованих спеціалістів сільського господарства. А «заможні» включали в себе робітників державної, адміністративної ланки та керівництво колгоспів [10, с. 165].

Проте колгоспники не стали однорідною суспільною групою. Колгоспна ієрархія виявилася більш складною, хоча певні групи її можна виділити лише умовно. Але кожна з них мала місце і відрізнялася за своїм становищем від решти.

Складалася ця ієрархічна система з різних чинників. Важливою була градація селян за освітою. У 1934 – 1936 рр. мала місце тенденція до поширення професійної освіти серед колгоспників. У 1934 – 1935 рр. за рішенням ЦК КП(б)У проводився набір 6 тис. колгоспників у сільгосптехнікуми та вузи. Слухачі отримували досить скромну стипендію плюс доплату від артільей, які їх делегували, а після закінчення призначались у МТС та райземвідділи за місцем проживання. Всього вузи підготували 6 963, а технікуми – 21 730 фахівців [12, с. 391]. До 1938 р. 20% кваліфікованих колгоспників мало вищу освіту, а більше 70% – спеціальну фахову підготовку [2, с. 15-19]. Але ці показники в реальності були недостатніми. Фактично у передвоєнні роки спеціалістів сільського господарства з вищою та середньо-спеціальною освітою було, в середньому, по 1 людині на кожні 8 колгоспів [5, с. 64].

Колгоспники-механізатори як специфічна група відрізнялась від інших колгоспників тим, що працювали на державних підприємствах та отримували з кінця 30-х років гарантовану грошову платню за трудові дні. Залишаючись членами колгоспів, вони не входили до штату МТС і зберігали права та обов'язки колгоспників [6, с. 126].

Наступною групою колгоспної ієрархії були представники місцевого керівництва. Нагадаємо, що хоча колгоспні збори і були вищим органом самоврядування (згідно з Примірним статутом сільгоспартілі 1935 р.), але задля призначення керівництва вони не проводилися. Останнє призначалося вищими органами влади, а ті вже самі обирали своїх помічників. Далеко не завжди це були люди професійно грамотні, і це не дивно: на 1939 р. 13% колгоспників були зовсім неграмотними [4, с. 271], а школу відвідували 85% дітей селян віком до 15 та 77% – 16 – 17 років [5, с. 64].

Головами сільрад, колгоспів нерідко призначалися люди, які раніше жили дуже далеко, за сотні кілометрів від тих місць. Це, на нашу думку, робилося для того, щоб призначені кадри могли без будь-якого жалю впроваджувати всі партійні та урядові накази на селі, не обтяжуючи свою совість наявністю поряд близьких людей. Колишній колгоспник, сучасник того періоду

Я.М. Зборовський підкреслював: «Голова колгоспу був чужий» [13], а П.І. Кушнір засвідчив: «Це у нас первонаочно був свій голова, поки маленькі колгоспи... А потім, коли масова колективізація, сюди прислали, і голова був з двадцятип'ятитисячників – Кумейко, грамотний правда. Робочий він сам, сюди з сім'єю приїхав» [14].

Коли нові керівники з'являлися у чужих селах, то встановлювали власну, особисту безмежну диктатуру, нерідко, волонтаристський диктат «повноважних уповноважених». Селяни їх між собою іронічно називали: «Давай, давай!», «Гони діло!» чи «До світлого майбутнього!» [15, с. 24-25]. До цієї ж категорії належали і активісти, які проводили репресії. Підкреслимо, що вони могли розподіляти між собою або продавати конфіскований одяг, взуття, сільгоспременент, і жодні нормативні інструкції цього не обмежували [11, с. 121]. Самі ж селяни описували представників нової сільської еліти як незграбних, неінтелігентних людей з обмеженими уявленнями, політичні вірування яких базувались виключно на прагненні власного збагачення. Колишній колгоспник М.П. Масло запевнював, що конфісковані продукти та спиртні напої потрапляли до комор активістів, які майже постійно були п'яними від спиртного, конфіскованого у своїх же сусідів. Особливо ж вони скаженіли під час голодомору: «Весь актив у голодовку був забезпечений. Жінка його вареники ліпить, і тільки хто заходить – під газету. Потом вони пили, як скажені. Реквізують сало, ще що і п'янку утворюють. Вони нужди не мали ніякої» [16]. Майже про те ж саме повідомила і Г.Т. Тарасенко: «...Там квасоллю викопали, а там – сала взяли. Грабували ходили нещасників. За ікону торбину з квасолькою заховують, і ту витягнуть, а тоді привозять у комору та цілу ніч гуляють – їдять та п'ють. Це я своїми очима бачила. Вони ідуть на викачку, були месні і з району, увечері беруть ящик водки та їдять те, що з сльозами люди заробляли. Які там веснянки були!» [17].

Іноді ці люди взагалі дуже мало знали про сільське життя, оскільки народилися й виховувались у містах. Розповідає Ф.Й. Кравченко: «Батько сів пшеницю, а він (бухгалтер колгоспу, призначений з міста. – М.В.) та в зернові там ковирявся, та: “Що ти, Йосип Сергійович, сієш?”. А взяв йому й ляпнув що попало: “Квасоллю”. Той взяв у район сводку дав що посіяли 5 гектарів квасолі. Вони причепилися: що за квасоля, де її сіють, її ще й погоди не було сіяти. То батька тягали. Та так і пройшло. А Пасюк (бухгалтер. – М.В.) сказав, що той набрехав мені, я питаю: “Що ти сієш?”. А він сказав: “Квасоллю”» [18].

Люди по-різному характеризували своє колишнє начальство. Хто казав, що це були грамотні, дотепні люди, особливо, якщо вибрані з місцевих. Якщо керівники розуміли, що в них не вистачає знань та досвіду керувати господарством, організувати людей, вони зверталися до місцевих авторитетних селян, про що розповів М.Г. Іванченко: «Вони могли бути не вибрані, ніякого чину, ніякої посади, ніякої зверхності, а просто він мав голос. Отут були такі, прізвисько Голоवेशки, два брати. До них дослухалися. Вони такі були старі діди. Тому що авторитет мали – все-таки старожили, не ці, новообрані, хоча вони були офіційною владою і вони виконували директиви, вислані зверху, а все рівно вони дослухалися до старих людей – заведено було так у людей» [19]. Проте, деякі характеристики колгоспного керівництва були зовсім протилежні, як-от у М.П. Масла: «То були п'яниці. Як у других селах, може десь і порядочні були, а в нас ні голови сільради, ні голови колгоспу порядочного не було, всі вони безграмотні були» [16].

Таким чином бачимо, що верхівка колгоспного населення не спиралася на основи радянського колгоспного законодавства, а діяла за власним розсудом, який визначався «понятійними» чинниками самої людини, що користувалася повноваженнями, даними державою, нерідко для забезпечення власних «шкурних» інтересів.

Окрему групу колгоспників складали найрізноманітніші майстри: вони не були винищені всі як соціально ворожий елемент. Навіть деякі з тих, хто був засланий як куркуль, пізніше повернулися додому і знову стали займатися домашніми промислами. Зміни в економіці, що відбулися протягом другої половини 30-х років, призвели до того, що гончарство, ковальство, кравецтво, бондарство та інші ремесла стали використовуватися на селі дуже рідко. Тому ця група селян до 50-х років (зважаючи і на наслідки війни) поступово розкладалася.

Суперечливою за своїм правовим статусом у селах 30-х рр. були вже згадані «куркулі», яких цькувала влада всіх щаблів та найбільш віддані їй верстви колгоспників. У радянський період було поширене класичне (більшовицьке) тлумачення поняття «куркуль»: це селяни, які наймали робочу силу. Слід зазначити, що практично всі селяни в 30-і рр. сприйняли класифікацію, запропоновану радянськими посадовцями, тому після масової колективізації вживання терміна «куркуль» стало дуже поширеним [11, с. 116-117].

Людині, що не відповідала критеріям визначення «бідняк» (незаможник), було значно важче отримати у колгоспі добру роботу, а їхніх дітей іноді не приймали до комсомолу та до вищих навчальних закладів. Більшість селян побоювалась, щоб їх не назвали «куркулями», оскільки належність до цієї категорії значно обмежила б економічні та соціальні можливості їхніх родин. Непоодинокими були акти помсти за своє покривдження з боку куркулів. Наприклад, з доповідної записки дільничного прокурора Старо-Каранського району Донецької області дізнаємося, що в січні 1934 р. у колгоспі «Хлібороб» вказаного району стався випадок знищення допоміжного господарства колгоспника-активіста А.М. Іванкова. У нього в сараї стояла корова та перебувало 15 штук домашньої птиці (індики та кури). Сарай ніколи не замикався. В ніч з 10 на 11 січня 1934 р., коли Іванков був у відрядженні по справах колгоспу, невідомі особи увійшли до сараю та розклали прямо всередині багаття, а щоб було менше вогню та більше диму, вони зверху наклали перегній. Після цього двері були щільно зачинені. Коли дим розтягло вже на все село, люди збіглися, відчинили сарай, але худоба та птахи вже загинули. Показовою опинилася реакція місцевої влади: у міліції цей випадок оцінили як невдалу спробу дрібної крадіжки (курей), справу закрили. А в районному апараті ДПУ про цей випадок зовсім нічого не було відомо [20, с. 16 об].

Друга половина 30-х рр. ХХ ст. характеризувалася на селі «класовою» боротьбою між колективізованим селянством і «новим класом» бюрократів-адміністраторів. Наприклад, газета «Партійне життя» вустами свого кореспондента так нарікала з цього приводу: «Серед нас є колгоспники, які не дбають про громадське майно. Якось я присоромив одного з них за марнування колгоспного врожаю і нагадав йому, що він є одним із власників спільного добра. Колгоспник посміхнувся і глузливо промовив: “Власники! Знаємо ці побрехеньки! Нас називають власниками, щоб ми сиділи тихо, тим часом вони всі справи лагодять самі...”» [21, с. 371]. З цього зрозуміло, що положення Примірного колгоспного статуту та інших нормативних документів колгоспного законодавства діяли тільки у межах «обов'язків», а не «прав» селянина.

Останньою окремою соціальною групою селян в 30-і роки були ті, хто за тих чи інших обставин мігрував у міста, на промислові виробництва (як правило, це була колгоспна молодь). З першої половини 30-х років колгоспники, що були «закріплені» в своїх селах, після запровадження паспортної системи тільки у містах (грудень 1932 р.) [22, с. 207], масово користувалися послугами планового оргнабору робочої сили і, завербувавшись на законній підставі, від'їжджали з сіл у міста. Такі оргнабори подекуди мали масовий характер [23, с. 156-161]. У 1932 р. оргнабір (разом з відходництвом) у республіці склав 705 тис. чоловік, а в 1937 р. – 657,7 тис. Протягом 1940 р. за оргнабором з колгоспів виїхало понад 300 тис. осіб, переселенцями у багатоземельні краї стали 97 тис., поступили в школи фабрично-заводського навчання (ФЗН) близько 25 тис., у невикористаному резерві учнів 8 – 10 класів налічувалось близько 250 тис. чоловік [7, с. 68-69]. Свідомі колгоспники, особливо молодь, намагалися будь-яким чином піти до міста, на промислові підприємства, де б вони відчували себе повноцінними, «нормальними» членами суспільства, істинними пролетарями. І хоча умови побуту робітничого класу були ще важкими (недостатнє харчування, примітивне житло), все ж таки це не йшло в жодне порівняння з тим, що залишилося у колгоспі. Про це писав навіть відомий український письменник «розстріляного відродження» В. Підмогильний, репресований в грудні 1934 р., у своєму

романі «Місто». Цей твір став першим оповіданням про долю українських парубків та дівчат з села, в якому автор чесно сказав, що молодь прагне кинути обридле, голодне село та перебраться до міста (як головний герой роману Степан Радченко). Показово, що московські критики відразу ж надали цьому твору різкої негативної оцінки, назвавши його «ворожим» та «антирадянським» [24, с. 11].

Такі «розселянювані» робітники нерідко створювали кадрову текучість на виробництві. Селяни-колгоспники опинилися збитими «з пантелику» незвичним середовищем, не могли «пустити коренів», переходили з місця на місце у пошуках кращої долі [8, с. 73-74]. Тож не є таємницею, що більшість юнаків та дівчат, яким пощастило перебраться у місто, вже не поверталися до колгоспу, де їх чекало непевне майбутнє, обмеження громадянських прав, злидні [25, с. 32]. Але серед таких молодих людей були й ті, хто відокремлював себе від маси колишніх колгоспників. Їх життєва програма сягала вище – не тільки вижити, але й подолати соціальну прірву, яка відокремлювала їх від «нормальних» членів суспільства.

Згідно з нормами радянського законодавства майбутнє для колгоспника, який розірвав зв'язок із селом, могло постати у двох типах: хтось піднімався східцями соціальної ієрархії. Колишній колгоспник ставав, наприклад, червоноармійцем, закінчував воєнно-політичне училище, опинявся комісаром. Інший ставав до станка, а потім закінчував робітничий факультет та, можливо, вищий навчальний заклад. У цілому їх життєвий стиль перестав бути схожим на селянський спосіб життя. Як правило, у цих людей відбувався повний розрив з минулим: вони роками не бачились з родичами, про сільське життя вони взагалі намагалися не розмовляти з іншими. Не були виключенням і випадки виправлення власної біографії («виправляючи», наприклад, соціальний стан власного батька з середняка на бідняка). Лише на схилі життя вони згадували, як же «було насправді».

Але була й інша група молодих колгоспників, які не вжилися у нове соціальне середовище. Ці люди опинилися у певному соціальному вакуумі, не могли приєднати себе до жодної категорії громадян, і в цьому полягала їх соціальна і життєва трагедія.

Цікавим соціальним фактором колгоспної системи була, на наш погляд, роль жінки-колгоспниці у громадському і виробничому житті господарств. Колгоспна система господарювання ставила собі у заслугу те, що в житті українського селянства сталося чимало змін, однією з яких стала підвищена роль жінки у суспільному виробництві. Дійсно, наприклад, у складі сільрад жінки стали брати активну участь, працюючи у різних секціях та депутатських групах. У 1935 р. нараховувалось приблизно 60 тис. жінок-депутатів сільрад, 5 тис. з яких входили до президій. Серед них головами були 651, заступницями – 991 жінка-колгоспниця [3, с. 145]. За період з 1934 по 1937 р. кількість жінок – голів сільрад, значно збільшилась – на 20%, а замів – на 90% [26, с. 7]. Але найчастіше жінки були у колгоспах ланковими та тваринницями. Показово те, що спосіб життя соціалістичного періоду розвитку України схвалював працю жінки на важких професіях. Якщо в 1934 р. у колгоспах України нараховувалось 3,1 тис. трактористок, 350 жінок-водіїв, 495 комбайнерок, то вже у 1937 р. трактористок – 6 тис., водіїв – 554, комбайнерок – 563 жінки [27]. Така ситуація тлумачилась радянськими ідеологами як зрівняння в правах жінок та чоловіків. Насправді, в 30-і роки була закладена тенденція, притаманна винятково для СРСР – коли жінка взяла на себе виключно чоловічі обов'язки та роботи: механізаторів, шахтарів, будівників шляхів та залізниць тощо.

Процес соціального розшарування в колгоспах України 30-х рр. ХХ ст. дозволяє говорити про певне «розселянювання» колгоспників. Детермінанта цього поняття є багато-значною і певною мірою ідеологічно зааганжованою. Тому припустимо, що цей термін відбиває процес насильницького або ненасильницького розорення селянина аж до перетворення його на повного пролетаря (що і відбулося в 30-і роки). З іншого боку, «розселянювання» – це переведення селянина в інші соціальні стани, прошарки. Процес

відбувся, на нашу думку, внаслідок соціально-економічного закабалення колгоспників непомірно великими податками та повинностями, в результаті чого селяни розорювались, а жити за рахунок заробленого на трудовні було, як правило, неймовірно важко. За таких умов колгоспник швидко міг переміститися з однієї соціальної групи до іншої.

Отже, критерії, за якими визначався статус колгоспника у державі, були різними. Як правило, визначався цей статус цілком суб'єктивно – за одноосібним рішенням керівника колгоспу. І це при тому, що, як видно з матеріалів, використаних при підготовці статті, ними були люди часто зовсім випадкові та непрофесійні. Крім того, соціальним критерієм також була освіта або професійні навички селянина. На практиці всі категорії селянства в основному виконували свої обов'язки, а права, встановлені відповідними нормами радянського законодавства, були обмеженими. Відсутність можливості користуватися землею та власними правами штовхали селян, особливо молодь, до переходу до класу робітників, чим і визначався фактор «розселянювання» українського селянства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арина А. Социально-экономические изменения в деревне / Арина А., Котов Г., Лосева К. – М. : Сельхозгиз, 1939. – 146 с.
2. Колгоспи УРСР в 1938 р.: За даними річних звітів колгоспів. – К. – Харків : Вид-во колгосп. та радгосп. літ-ри, 1940. – 176 с.
3. Соціалістична Україна : [стат. збірник]. – К. : Народне госп., 1937. – 237 с.
4. Борисов Ю.С. Подготовка производственных кадров сельского хозяйства СССР в реконструктивный период / Борисов Ю.С. – М. : Изд-во АН СССР, 1960. – 288 с.
5. Арутюнян Ю.В. Социальная структура сельского населения СССР / Арутюнян Ю.В. – М. : Мысль, 1971. – 374 с.
6. Ермак А.П. Колхозное крестьянство Украинской ССР в период социалистической реконструкции народного хозяйства / А.П. Ермак // Проблемы истории советского крестьянства. – М. : Наука, 1981. – С. 122-131.
7. Сургай Г.І. Сільське господарство України: уроки минулого і сучасний аграрний курс / Сургай Г.І. – К. : Либідь, 1991. – 180 с.
8. Брукан С. Плюрализм и социальные конфликты / Брукан С. – М. : Прогресс, 1990. – 252 с.
9. Гілюн О.В. До питання соціальних відносин у сучасному селі / О.В. Гілюн // Питання аграрної історії України та Росії : матеріали наукових читань, присвячених пам'яті Д.П. Пойди. – Дніпропетровськ : Промінь, 1997. – С. 98-100.
10. Бензин М.А. Крестьянство и власть в СССР в конце 30-х – 50-е годы / М.А. Бензин, Т.М. Димони // Менталитет и аграрное развитие России (XIX-XX вв.) : матер. междунар. конф. Москва, 14 – 15 июня 1994. – М., 1996. – С. 155-166.
11. Нолл В. Трансформація громадянського суспільства: усна історія української селянської культури 1920 – 30-х років / Нолл В. – К. : Центр досліджень усної історії та культури «Родовід», 1999. – 559 с.
12. Кульчицький С.В. Ціна «великого перелому» / Кульчицький С.В. – К. : Україна, 1991. – 431с.
13. Нолл В. Зборовський Яків Михайлович, 1908 р., с. Мліїв Городищенського району Черкаської області / В. Нолл // Трансформація громадянського суспільства. Усна історія української селянської культури 1920 – 30-х років. – К. : Центр досліджень усної історії та культури РОДОВІД, 1999. – С. 245.
14. Нолл В. Кушнір Петро Іванович, 1912 р., с. Велика Дівиця Прилуцького району Черкаської області / В. Нолл // Трансформація громадянського суспільства. Усна історія української селянської культури 1920 – 30-х років. – К. : Центр досліджень усної історії та культури РОДОВІД, 1999. – С. 247.
15. Панченко П.П. Сторінки історії ХХ століття (Українське село: поступ, сподівання, тривоги) : [навч. посібник для студ. вузів, вчителів та учнів серед шкіл] / Панченко П.П. – К. : Основи, 1995. – 230 с.
16. Нолл В. Масло Михайло Павлович, 1911 р., с. Квітки Корсунь-Шевченківського району Черкаської області / В. Нолл // Трансформація громадянського суспільства. Усна історія української селянської культури 1920 – 30-х років. – К. : Центр досліджень усної історії та культури РОДОВІД, 1999. – С. 247.
17. Нолл В. Тарасенко Галина Тимофіївна, 1925 р., с. Кручик Богодухівського району Харківської області / В. Нолл // Трансформація громадянського суспільства. Усна історія української селянської культури 1920 – 30-х років. – К. : Центр досліджень усної історії та культури РОДОВІД, 1999. – С. 147.
18. Нолл В. Кравченко Федір Йосипович, 1915 р., с. Зрубанка Золочівського району Харківської області / В. Нолл // Трансформація громадянського суспільства. Усна історія української селянської культури 1920 – 30-х років. – К. : Центр досліджень усної історії та культури РОДОВІД, 1999. – С. 246.

19. Нолл В. Іванченко Михайло Григорович, 1923 р., с. Гусакове Звенигородського району Черкаської області / В. Нолл // Трансформація громадянського суспільства. Усна історія української селянської культури 1920 – 30-х років. – К. : Центр досліджень усної історії та культури РОДОВІД, 1999. – С. 246.
20. ДАДО, ф. 326п. «Сталінський (Донецький) обком КП(б)У», оп. 1, спр. 290 «Доповідні записки та листування обкому КП(б)У з райкомами партії про переселення з інших областей в Донбас та про ворожі настрої та виступи проти радянської влади». – 85 арк.
21. Конквест Р. Жнива скорботи: радянська колективізація та голодомор / Конквест Р. – К. : Либідь, 1993. – 384 с.
22. Панченко П.П. Аграрна історія України : [навч. посібник для студ. і викладачів сільгоспзакладів освіти I – IV рівнів акредитації] / П.П. Панченко ; [за заг. ред. проф. П.П. Кравченка]. – К. : Просвіта, 1996. – 360 с.
23. ДАДнО, ф. 416 «Дніпропетровська міська Рада», оп. 1, спр. 174 «Листування з питань сільського господарства (1933 – 1934 рр.)». – 124 арк.
24. Бедзик Ю. Дом печальних воспоминаний: К 100-летию со дня рождения Валериана Підмогильного / Ю. Бедзик // Зеркало Недели. – 2001. – 27 січня.
25. Українське село у 20 – 90-х роках ХХ століття (короткий історико-економічний нарис). – К., 1998. – 122 с.
26. Колгоспниця України. – 1937. – № 12.
27. Комуніст. – 1937. – 8 березня.

В.Е. Мусиенко

Критерии социальной стратификации колхозного крестьянства Украины в 30-е годы ХХ в.

Статья посвящена анализу критериев социальной стратификации колхозного крестьянства в 30-е годы ХХ ст. Установлены особенности статуса разных категорий колхозного населения. Показаны проблемы отношений колхозного руководства с рядовыми колхозниками.

V.E. Musienko

Criteria for Social Stratification of a Ukrainian Collective Farm Peasantry in the 1930s

The article is devoted to the analysis of criteria for social stratification of a collective farm peasantry in the 1930s. The features of status for different categories of collective farm population are defined. The problems of relations between collective farm governing body and ordinary collective farmers are depicted.

Стаття надійшла до редакції 10.05.2012.